

WER HAT DEM WÄCHTER DEN SCHLÜSSEL WEGGENOMMEN? KÜLSŐ BIRTOKOSSAL RENDELKEZŐ SZERKEZETEK A NÉMETBEN

Mayer Edina Zsuzsanna

Bevezetés¹

Jelen tanulmányban olyan német mondatok szerkezetét tárgyalom, amelyekben egy általában datívuszban álló összetevő birtokosi és részeshatározói olvasatokkal is rendelkezik, mint a *Wer hat dem Wächter den Schlüssel weggenommen?* ('Ki vette el az ór(tól) a kulcsot/kulcsát?') mondatban.

A hagyományos német nyelvtanok, mint Duden (2009: 818) és Eisenberg (2006: 297) ezt a jelenséget a „dativus possessivus” és „pertinenzdativ” címző alatt tárgyalják. Ezek a terminusok azonban csak a részeshatározói olvasat felfogását fedik le, ezért a továbbiakban a „külső birtokos” kifejezést használok helyettük. Ez az elnevezés ugyanis jobban tükrözi azt a jelenséget, hogy a datívuszban álló összetevő két olvasattal bír.

Célom annak vizsgálata, hogy a részeshatározó mikor kaphat birtokosi értelmezést, illetve hogy birtokos olvasat esetén a datívuszi összetevő az ige vagy a birtokszó vonzata-e. A kérdés megválaszolásához meg kell állapítani, hogy a datívuszi esetet hordozó főnévi kifejezéseknek milyen csoportjai lehetnek, valamint hogy melyekkel jöhet létre ez az olvasat, és melyekkel nem. Külön kitérek a különböző olvasatok szerkezeti ábrázolására is.

Dolgozatom 1. fejezetében röviden bemutatom az említett szerkezet három típusát. Ezután a 2., 3. és 4. fejezetben részletesen tárgyalom az egyes csoportokat. A 2. fejezetben az (A)-nak nevezett csoport igéit tárgyalom, ahol a szerkezetek igéi megengednek érintett szerepű vonzatot vagy szabad határozót. A 3. fejezetben az elidegeníthetetlen birtokot tartalmazó szerkezeteket mutatom be ((B) csoport). A 4. fejezet a belső birtokossal formai hasonlóságot mutató külső birtokos szerkezetet elemzi (C). Végezetül az 5. fejezetben összefoglalom a cikk állításait és a feltett kérdésekre adott válaszokat.

¹ Szeretném kifejezni köszönetemet dr. É. Kiss Katalin tanárnőnek a segítségért.

1. A részeshatározós birtokos három típusa

A mai német nyelvben lehetőség van a birtokviszony kifejezésére datívuszt (részeshatározós esetet) tartalmazó szerkezetekkel is. A részeshatározók a németben vagy kötelező vonzatok, vagy szabad határozók.² A hagyományos leíró nyelvtanok a kötelező vonzatként álló indirekt tárgyakat két- vagy háromargumentumú igék kötelező vonzataként tartják nyilván. Ezen belül olyan csoportokat különböztetnek meg, mint az adás igéi (*geben* ‘adni’, *schchenken* ‘ajándékozni’), az elvétel (negatív adás) igéi (*nehmen* ‘elvenni’, *stehlen* ‘lopni’) és a közlés igéi (*mitteilen* ‘közölni’, *sagen* ‘mondani’, *antworten* ‘válaszolni’, *zeigen* ‘mutatni’). Gyakran olyan tárgyatlan igékkel is előfordulhat indirekt tárgyként, mint az észlelés és felelősség igéi (Eisenberg 2006: 296) (*zerreißen* ‘széttépni’, *zerbrechen* ‘széttörni’).

A szabad határozóknak több csoportját is megkülönböztetik, legfontosabb azonban az a csoport, ahol valakinek a javára vagy kárára történik a cselekmény (*dativus commodi/incommodi*).

A külső birtokosként működő datívuszi összetevőt tartalmazó szerkezeteket három csoportra oszthatjuk. Az A) típusú szerkezetek azokkal az igékkel lehetségesek, melyek megengednek érintett (malefaktív/benefaktív) szerepű kötelező vonzatot vagy szabad határozót.

- (1) *Der junge Mann hat den Frauen die Geldbörsen weggenommen.*
ART-DEF.NOM.MASC fiatal férfi AUX-SG3 ART-DEF.DAT asszony-PL.DAT
ART-DEF.ACC.PL pénztárca elvesz-PERF
‘A fiatalember elvette az asszonyoktól a pénztárcá(i)kat.’

A B) típusba azokat a szerkezeteket sorolhatjuk, amelyekben a datívuszi birtokoshoz tartozó birtokszó valamilyen elidegeníthetetlen birtokot (például testrészt, rokonságot, ruhadarabot vagy vagyontárgyat) jelöl (lásd Vergnaud – Zubizarreta 1992).

- (2) *Ubul hat den Kindern den Kopf gestreichelt.*
Ubul AUX-SG3 ART-DEF.DAT.PL gyerek-PL.DAT ART-DEF.ACC.MASC fej simogat-PERF
‘Ubul megsimogatta a gyerekek fejét.’

² A magyarban elterjedt részeshatározó kifejezés a németben nem értelmezhető, mivel ott a határozó csak fakultatív lehet, tehát esetünkben csak a szabad határozókat jelenthetné. Helyette a kötelező vonzatokra a direkt és indirekt tárgy megnevezést alkalmazzák a tárgy- illetve részesesetű vonzatok kapcsán (és mindkettő belső argumentumnak számít). Dolgozatomban is ezeket a kifejezéseket használja a továbbiakban.

A C) típusú szerkezet rokon az A) típussal de eltérő a felépítése, formailag néhol egybeesik a délnémet nyelvjárásokban használt nem külső birtokossal.

- (3) *Ubul hat dem Bürgermeister sein*
Ubul AUX-SG3 ART-DEF-DAT-MASC polgármester PRON-POSS.MASC.SG3
Haus angezündet.
ház felgyújt-PERF
'Ubul felgyújtotta a polgármester házat.'

Nézzük most részletesen az egyes csoportok jellemzőit.

2. Az A) típus igéi

2.1. A kötelező érintett argumentumot vonzó igék

2.1.1. A ditranzitív igék

A ditranzitív igék három argumentumot igényelnek, egy külső és két belső argumentumot. A két belső argumentum között jelentésanilag birtokviszony állhat fenn. Néhány ditranzitív igét tartalmazó mondat:

- (4) *Der Briefträger gibt der Oma das Paket.*
ART-DEF.NOM.MASC postás ad ART-DEF.DAT.FEM nagymama
ART-DEF.ACC.NEUTR csomag
'A postás odaadja a nagymamának a csomagot.'
- (5) *Der Onkel hat ihm das Lesen beigebracht.*
ART-DEF.NOM.MASC bácsi AUX-SG3 PRON-PERS.DAT.MASC.SG
ART-DEF.ACC.NEUTR olvasás megtanít-PERF
'A bácsi megtanította (őt) olvasni.'
- (6) *Der Junge hat dem Wächter den Schlüssel weggenommen.*
ART-DEF.NOM.MASC fiú AUX-SG3 ART-DEF-DAT-MASC őr
ART-DEF.ACC.MASC kulcs elvesz-PERF
'A fiú elvette az őr(től) a kulcsát/kulcsot.'

A ditranzitív igék két csoportba sorolhatók:

- a) A (pozitív) adás és a közlés igéi, ahol a datívuszban álló főnévi csoport az igétől célpont tematikus szerepet kap, továbbá az akkuzatívuszban álló belső argumentum vagy tárgyat jelöl (4), mint például *geben* 'adni', *schenken* 'ajándékozni', *anbieten* 'felajánlani', vagy pedig tevékenységet, illetve fogalmat (5), mint például

bebringen ‘megtanítani’, *mitteilen* ‘közölni’, *versprechen* ‘megígérni’, *verdanken* ‘megköszönni’, *beichten* ‘meggyónni’.

Ezek az igék alkalmatlanok a birtoklás kifejezésére. Ennek oka az lehet, hogy a célpont thematikus szerep nem biztosítja a birtokos olvasatot.

- b) A negatív adás igéi, ahol a datívuszban álló főnévi kifejezésnek az ige forrás thematikus szerepet oszt ki, például *abnehmen* ‘átvenni valakitől valamit’, *stehlen* ‘ellopni valakitől valamit’, *mitnehmen* ‘magával vinni/elvenni valakitől valamit’ *wegnehmen* ‘elvenni valakitől valamit’.

A forrás thematikus szerep azon alcsoportjára, amikor a forrás szerephez [+élő] jegy társul, a továbbiakban az érintett thematikus szerep jelölést használom. A kötelező vonzatok esetében csak ezek az igék biztosítják a birtokviszony kifejezését a németben. Kétfajta olvasatra alkalmasak: az érintett szerepű vonzat értelmezhető akár kiindulópontként (akitől, ahonnan elidegenítik a tárgy referensét), akár birtokosként.

- (7) *Der Junge hat dem Wächter*
 ART-DEF.NOM.MASC fiú AUX-SG3 ART-DEF-DAT-MASC őr
den Schlüssel weggenommen. (=6)
 ART-DEF.ACC.MASC kulcs elvesz-PERF
 ‘A fiú elvette az őr(től) a kulcsát/kulcsot.’

Szemantikai szempontból a (7) mondat esetében két olvasat is lehetséges. Egyik esetben az akkuzatívuszban álló főnévi csoport referense nem tulajdonos a datívuszban álló referensének (a kulcs tehát csak egy, az őrnél lévő kulcsot jelent), a másik esetben tulajdonosi olvasat is lehetséges.

Az A) típusú szerkezetek felépítését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az indirekt tárggyal kifejezett birtokos szerkezet szintaktikailag nem úgy viselkedik, mint a birtokos esettel kifejezett birtokosi szerkezet. Míg a birtokossal kifejezett szerkezetek egy egységet alkotnak, az indirekt tárggyal kifejezettek nem alkotnak egy összetevőt. Mondaton belül csak külön mozgathatóak, a datívuszban álló birtokos nem része a birtokot alkotó főnévi kifejezésnek, ezért nem mozog együtt vele.

A következő (8a) mondat az anyanyelvi beszélők számára jólformált:

- (8) a. *Der Dieb hat dem Herrn*
 ART-DEF.NOM.MASC tolvaj AUX-SG3 ART-DEF.DAT.MASC úr-DAT
die Uhr gestohlen.
 ART-DEF.ACC.FEM óra lop-PERF
 ‘A tolvaj ellopta az úr(tól) a karórát(ját).’

Külső birtokossal rendelkező szerkezetek a németben

Az alábbi tesztek bizonyítják, hogy az indirekt tárgy és a tárgy esetben álló főnévi csoport nem alkotnak egy egységet:

a) A datívuszban álló birtokszó nem állhat együtt a tárgyat jelölő főnévi kifejezéssel a mondat élén.³

- (8) b. ***Dem** **Herrn die** **Uhr**
ART-DEF.DAT.MASC úr-DAT ART-DEF.ACC.FEM óra
hat *der* *Dieb gestohlen.*
AUX-SG3 ART-DEF-NOM-MASC tolvaj lop-PERF
'Az úr(tól) lopta el a tolvaj a karórá(já)t.'

b) Nem lehet az indirekt tárgyra és a tárgyat jelölő főnévi csoportra egyetlen kérdőszóval rákérdezni:

- (8) c. **Was hat** *der* *Dieb gestohlen?* **Die** **Uhr.**
mit AUX-SG3 ART-DEF.NOM.MASC tolvaj lop-PERF ART-DEF.ACC.FEM óra
Mit lopott el a tolvaj? Az órát.
d. **Was hat** **wem** *der* *Dieb gestohlen?*
mit AUX-SG3 PRON-INT.DAT ART-DEF.NOM.MASC tolvaj lop-PERF
'Kitől mit lopott el a tolvaj?'

c) Az indirekt tárgyat és az akkuzatívuszban álló főnévi kifejezést nem lehet egyetlen névmással helyettesíteni:

- (8) e. **Der** *Dieb hat* **es**
ART-DEF-NOM-MASC tolvaj AUX-SG3 PRON-PERS.NEUTR.ACC.SG
ihm *gestohlen.*
PRON-PERS.NEUTR.MASC.DAT.SG lop-PERF
'A tolvaj ellopta tőle.'

A (8e) esetében még a névmások sorrendje is felcserélődik.

d) Ha az indirekt tárgyat töröljük, a mondat értelmes marad:

- (8) f. **Der** *Dieb hat* **die** **Uhr gestohlen.**
ART-DEF.NOM.MASC tolvaj AUX-SG3 ART-DEF.ACC.FEM óra lop-PERF
'A tolvaj ellopta az úr(tól) a karórá(já)t.'

Helytelen viszont az a mondat, ahol a tárgy esetben álló főnévi csoportot töröljük.

³ Ezt Lee-Schoenfeld (2006: 104) is megállapítja.

- g. **Der Dieb hat dem Herrn gestohlen.*
ART-DEF.NOM.MASC tolvaj AUX-SG3 ART-DEF.DAT.MASC úr-DAT lop-PERF
 ‘?A tolvaj elloptá az úr(tól)’

Ebben az esetben azt láthatjuk, hogy a datívuszi összetevő megjelenésének feltétele az akkuzatívuszi összetevő jelenléte.

A fenti példák mind azt bizonyítják, hogy a datívuszi összetevő és a tárgy esetben álló főnévi kifejezés nem alkotnak egy egységet.

A negatív adást kifejező ditranzitív igék esetében csak akkor jön létre birtokviszony, ha az indirekt tárgy [+élő] jeggyel rendelkezik. Ezért nem jó példák a következők:

- (9) **Die Einbrecher haben der Tür die Klinke mitgenommen.*
ART-DEF.NOM.PL betörő AUX-PL3 ART-DEF.ACC.FEM ajtó
ART-DEF.NOM.FEM kilincs magával visz-PERF
 ‘A betörők magukkal vitték az ajtó kilincset.’
- (10) ?*Die Jungs haben dem Museum die Schätze gestohlen.*
ART-DEF.NOM.PL fiúk AUX-PL3 ART-DEF.DAT.NEUTR múzeum
ART-DEF.ACC.PL kincs-PL lop-PERF.
 ‘A fiúk ellopták a múzeum kincseit.’

A (10) példánál azért lehetséges néhány anyanyelvi informáns szerint a birtokos olvasat, mert intézményekre, állami szervekre igaz, hogy megszemélyesíthetők. Ily módon mintegy élőknek tekinthetők.

A fentiek alapján láhattuk, hogy vannak bizonyos feltételek és megszorítások, amelyek mellett a szerkezet létrejöhet.

Az alábbi megszorítások igényelnek magyarázatot:

- Csak a negatív adás igéi esetében állhat fenn birtokviszony a két belső argumentum között.
- A birtokos olvasat feltétele, hogy a negatív adás forrása élő (vagy megszemélyesített) legyen.

A kötelező [+élő] jegy arra utal, hogy forrás tematikus szerep helyett érintett tematikus szerepről van szó.

2.1.2. A felelősség igéi

Az alább felsorolt igék Eisenberg (2006: 296) alapján a kauzatív csoportba sorolhatók, a felelősség igéinek is szokták nevezni őket.⁴ Ezek az igék, mint például *verbrennen* ‘elégni’, *zerreißen* ‘elszakadni’, *zerbrechen* ‘széttörni’, *schmelzen* ‘elolvadni’ *kippen* ‘kiborulni’ is kötelezően vonzzák az indirekt tárgyat.

- (11) a. *Die Möbel verbrennen ihm.*
 ART-DEF.NOM.FEM bútor-PL elég-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
 ‘Elégnek a bútorai.’
- b. *Die Hose zerreißt ihm.*
 ART-DEF.NOM.FEM nadrág szakad-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
 ‘Elszakad a nadrágja.’
- c. *Das Glas zerbricht ihm.*
 ART-DEF.NOM.NEUTR pohár eltörik-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
 ‘Eltörik a pohara.’
- d. *Das Eis schmilzt ihm.*
 ART-DEF.NOM.NEUTR fagylalt elolvad-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
 ‘Elolvad a fagylaltja.’
- e. *Das Bier kippt ihm um.*
 ART-DEF.NOM.NEUTR sör kiborul-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG PART
 ‘Kiborul a söre.’

A fenti igékkal is létrejöhet birtokos olvasat, mivel azonban az alany nem ágens thematikus szerepet kap, ezért forrás thematikus szerep helyett experiens szerepet kell feltételeznünk. Itt is érvényes, hogy az indirekt tárgy nem része a birtokot alkotó főnévi kifejezésnek, ezért nem mozog együtt vele. A birtokviszony ezeknél az igéknél is csak akkor jöhet létre, ha a birtokost kifejező főnévi csoport [+élő] jegglyel rendelkezik.

Az érintett thematikus szerep megnevezés ennek következtében így módosul: A forrás és experiens thematikus szerep azon alcsoportjára, amikor a forrás szerephez [+élő] jegy társul, az érintett thematikus szerep jelölést használom a következőkben.

⁴ Lee-Schoenfeld (2006: 109) hivatkozik Landaura (1999), aki szerint tágabb értelemben értelmezhető bizonyos igéknél a datívuszi esetben álló főnévi kifejezés, felelős személyként, akire valami rá van bízva, még ha ez csak átmeneti állapot is. Erre utal Eisenberg (2006: 296) is.

2.2. A szabad határozós szerkezetek

Számos olyan ige van a németben, ahol nem egyértelműen kötelező vonzat vagy szabad határozó a datívuszban álló főnévi kifejezés. A probléma Eisenberg (2006: 298) szerint a részeshatározós esetű főnévi csoportnak a tárgy esetben álló főnévi kifejezéshez való szoros kapcsolatából adódik. Eisenberg (2006: 297) úgy véli, a hagyományos nyelvtanok által *pertinenzdativ*nak és *dativus commodi/incommodi*nak nevezett datívuszi esetben álló főnévi kifejezés is a szabad határozós szerkezetek közé tartozik. Ezek közül a továbbiakban csak a hagyományosan *dativus incommodi*nak nevezett részeshatározós főnévi csoporttal alkotott szerkezeteket sorolom ebbe a csoportba. A szabad határozós szerkezetek esetében a malefaktív értelmezés eleve magában hordozhatja a birtoklás feltételezését. A *dativus commodi* esetében a benefaktív értelmezés nem feltételezi a birtoklást, csak olyan főnévi csoportok esetében lehetséges a birtokos olvasat, amelyek valamilyen vagyontárgyat, ruhadarabot vagy rokonságot fejeznek ki, ezeket is a 4. pont alatt tárgyalom. Ebben az esetben a részeshatározós főnévi kifejezés experiens tematikus szerepet kap.

A hagyományosan *pertinenzdativ*nak nevezett datívuszi esetben álló főnévi csoportokat a 4. pont (A B) típusú igék) alatt tárgyalom. A szabad határozók esetében a következőket figyelhetjük meg:

a) Egyes monotranzitív igéknél a datívuszi összetevő nem vonzatként, hanem érintett szerepű szabad határozóként van jelen. Akár el is hagyható.

- (12) *Der Wind hat dem Mädchen den Regenschirm verweht.*
 ART-DEF.NOM.MASC szél AUX-SG3 ART-DEF.DAT.NEUTR lány
 ART-DEF.ACC.MASC esernyő elfúj-PERF
 'A szél elfújta a lány esernyőjét.'
- (13) *Der Wind hat den Regenschirm verweht.*
 ART-DEF.NOM.MASC szél AUX-SG3 ART-DEF.ACC.MASC esernyő elfúj-PERF
 'A szél elfújta az esernyőt.'

b) Itt is fontos megszorítás, hogy a datívuszban álló főnévi kifejezés csak akkor értelmezhető birtokosként, ha élő dolgot jelöl. Az élettelen dolgokat jelölő datívuszi összetevőkkel alkotott mondatokat az anyanyelvi beszélők hibásnak találták.

- (14) **Der Hund hat dem Buch die Blätter aufgefressen.*
 ART-DEF.NOM.MASC kutya AUX-SG3 ART-DEF.DAT.NEUTR könyv
 ART-DEF.ACC.PL lap-PL megesz-PERF
 'A kutya megette a könyv lapjait.'

(15) <i>Der</i>	<i>Hund hat</i>	<i>dem</i>	<i>Kind</i>
ART-DEF.NOM.MASC	kutya	AUX-SG3	ART-DEF.DAT.NEUTR
<i>das</i>	<i>Mittagessen</i>	<i>weggefressen.</i>	gyerek
ART-DEF.ACC.NEUTR	ebéd	megesz-PERF	
	‘A kutya megette a gyerek ebédjét.’		

A fenti (12)-re és (15)-re is igaz, hogy a szerkezet elemei nem alkotnak egy egységet a ditranzitív igékhez hasonlóan, a főmondat ige előtti pozíciójában nem állhat egyszerre a datívuszi és az akkuzatívuszi összetevő.

Mint fentebb megfigyeltük, ha a németben a részeshatározós szerkezeteknek érintett tematikus szerepet oszt ki az ige, a mondatnak két olvasata lehetséges.

2.3 Szerkezeti javaslatok

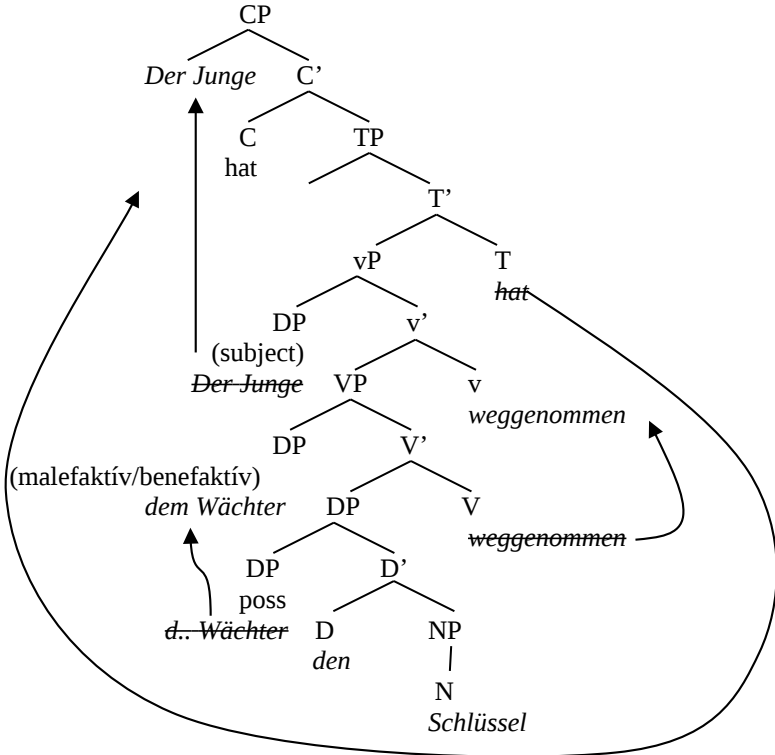
Lee-Schoenfeld (2006: 107) alapján minden esetben fel kell tételeznünk egy érintett szerepű kötelező vonzatot, illetve szabad határozót. Az érintett szerepű vonzat kötelezően [+élő] jegyű, hiszen személyes érintettséget fejez ki. Lee-Schoenfeld (2006: 107) úgy véli, hogy ez a birtok DP specifikátorpozíciójában generálódik, és onnan mozog tovább egy másik specifikátorpozícióba az ige hatókörén belül. Az indirekt tárgy/részeshatározó mozgásának oka, hogy az egy eset nélküli helyen generálódik (egy inherensen birtokos tematikus szerepet azonban kap), és az eset megszerzésére emelkedik tovább, ahol az eseten kívül mellékesen újabb tematikus szerephez is jut (Lee-Schoenfeld 2006: 118). Lee-Schoenfeld ábráját a következőképpen egyszerűsítettem:⁵

⁵ Lee-Schoenfeldnél (2006: 127) a datívuszi összetevő a vP alatt található, és erre épül egy újabb vP, amelyben az alany foglal helyet. A forma véleményem szerint a 16. ábra értelmében egyszerűsíthető.

(16) *Der Junge hat dem Wächter den Schlüssel weggenommen.* (=7)
 'A fiú elvette az őrt(tól) a kulcsot/kulcsát.'

a) Birtokos olvasattal:

(A fiú elvette az őrt kulcsát)

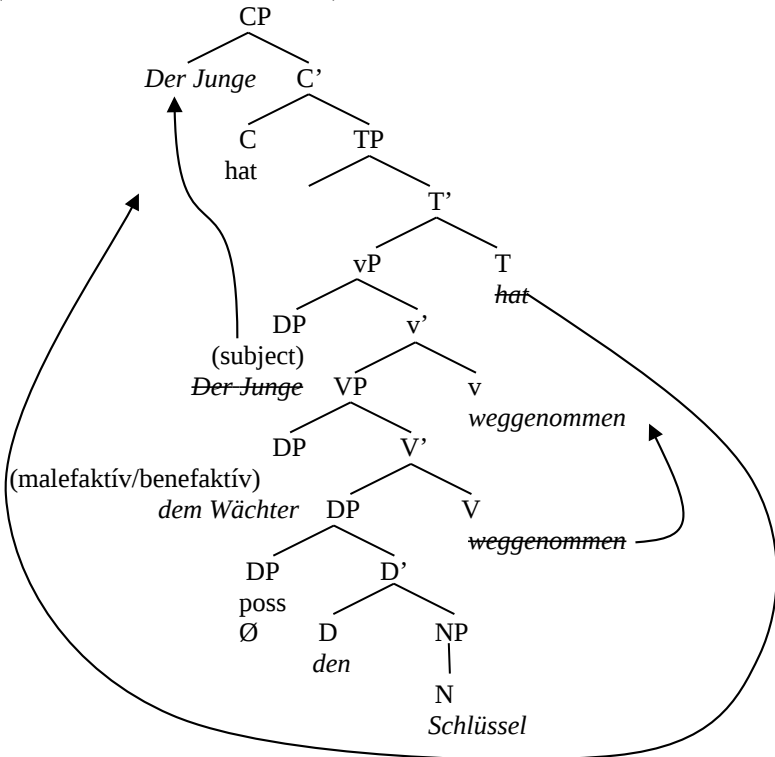
Az eset nélküli DP mellett szóló érv lehetne, hogy a fenti szerkezetben a birtokos helyén generált DP-t az ige k-vezérelheti, az alatta álló D pedig m-vezérelheti. Jelen esetben az ige messzebb áll a birtokos helyén generált DP-től, mint az alatta lévő D.⁶ Ebből kifolyólag nem az ige kormányozza a részehatározós esetű DP-t. Az esetet és a théta szerepet ezen a helyen nem az ige osztja ki. Az alatta lévő D pedig nem képes esetet adni, csak egy inherensen birtokos thematikus szerepet. Az eset hiánya miatt tovább kell

⁶ (Rizzi 1990) Ha egy szerkezetben fennáll a lehetőség, hogy egy elem egyszerre több másik elem is kormányozhatja, akkor a hozzá közelebb álló fogja azt kormányozni.

mozognia a VP specifikálójába. Lee-Schoenfeld (2006: 126) ebben a pozícióban egy malefaktív/benefaktív jegyet feltételez. A mozgás után ebben az érintett pozícióban megkapja az érintett thematikus szerepet is, ez által dupla thematikus szerepre tesz szert (Lee-Schoenfeld 2006: 108, 130–135). Az indirekt tárgy ily módon a birtokszónak és az igének egyaránt a vonzata.

A következő ábra szintén a schönfeldi ábra módosítása:

b) Nem birtokos olvasattal :
(A fiú elvette az őrtől a kulcsot.)

Az olyan esetekben, ahol az ige nem tud érintett thematikus szerepet kiosztani, az inherensen birtokos thematikus szerepű DP nem talál olyan helyet, ahol az érintett thematikus szerepet is megkapná, és ahol a részes esethez is hozzájutna. (Lee-Schoenfeld 2006: 127). A célpont thematikus szerepet kiosztó

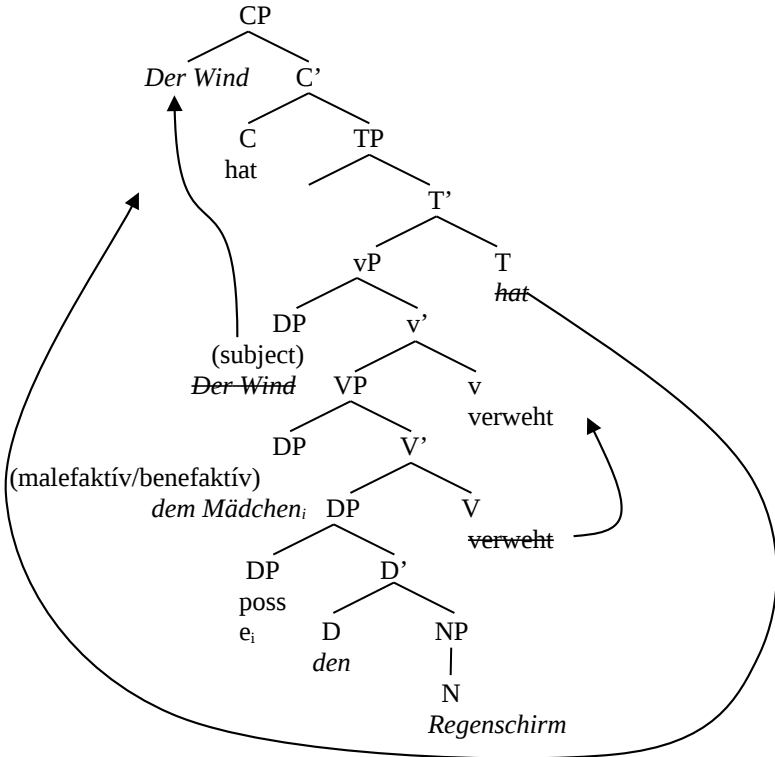
igék esetében nincs érintett DP. Generálhatunk ugyan a birtokos helyén részeshatározót, de mivel ott thematikus szerepet nem kap, és a struktúrában másutt sem áll rendelkezésre olyan pozíció, ahol ezt megkapná, a szerkezet nem lesz jólformált.

Lee-Schoenfeld (2006) nem tér ki a szabad határozók tárgyalására. Ezért szükséges ehhez néhány megjegyzést tenni. A nem kötelező vonzatként álló, azaz szabad határozóként funkcionáló DP-k esetében az általam egyszerűsített ábra a következőképpen módosul:

(17) *Der Wind hat dem Mädchen den Regenschirm verweht* (=12)

a) Birtokos olvasattal:

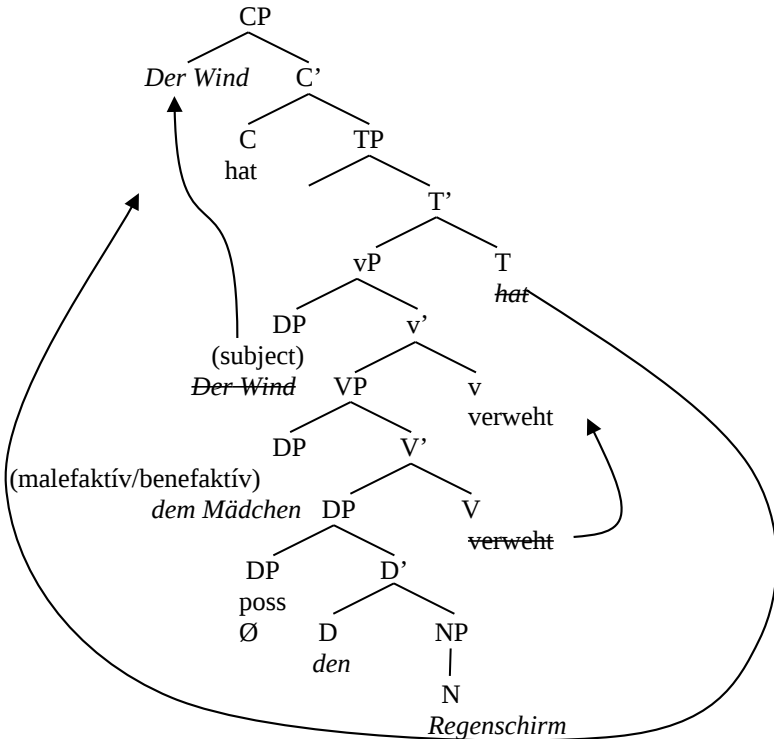
(A szél elfújta a lány esernyőjét.)

A szabad határozók nem kötelező argumentumként, hanem szabad adjunktumként vannak jelen a szerkezetben, bármikor el is hagyhatóak, és a mondat jólfor-

mált marad.⁷ Mivel a szabad határozók nem argumentumok, ez azt jelenti, hogy a datívuszos DP-k a VP-re adjungált újabb VP specifikálójában találhatóak meg a (17)-ben. A részeshatározókat nem lehet az előző ábrához hasonlóan egy argumentumhelyen generálni, mivel ezek most nem argumentumok. A megoldást egy *pro* alkalmazása jelenthetné. A *pro* esetében azonban a kiinduló szerkezet esetet kapna, de tematikus szerepet nem. Itt viszont fordított a helyzet. Ennél fogva a *pro* alkalmazása helyett inkább egy üres kategória lehet a megoldás. A fenti ábra szerint a részeshatározókat az előző ábrával ellentétben mindig a malefaktív/benefaktív pozícióban generáljuk. Birtokos olvasat esetén az üres kategóriával való koindexálással biztosítjuk a birtokos esetet. Ha nincs birtokos olvasat, akkor nem áll fenn a koindexálás.

- b) Nem birtokos olvasattal:
(A szél elfújta a lánynál lévő esernyőt.)

⁷ A szabad határozókat a továbbiakban részeshatározóknak nevezem, ellentétben a kötelező vonzatnak tekintett indirekt tárgyakkal.

Az érintett szerepű részeshatározók az igétől nem kapnak tematikus szerepet, mivel szabad határozóként vannak jelen.

3. A B) típusú igék

Az előzőekben vizsgált jelenségekhez képest több különbséget vehetünk észre. Először is, a birtok a birtokos elidegeníthetetlen része (testrésze, rokona, vagy egyedi vagyontárgya, mint lakás vagy autó).⁸ Véleményem szerint nagyon marginálisan az egyéni használati tárgyak, mint *tányér* vagy *pohár* is ide tartoznak:

- (18) a. *Ubul hat dem Kind den Kopf gestreichelt*
Ubul AUX-SG3 ART-DEF.DAT.NEUTR gyerek ART-DEF.ACC.MASC fej simogat-PERF
'Ubul megsimogatta a gyerek fejét.'
- b. *Man nimmt ihnen die Mutter.*
ÁLT.ALANY elvesz-SG3 PRON-PERS.DAT.PL ART-DEF.ACC.FEM anya
'Elveszik tőlük az anyjukat.'
- c. *Man kündigt ihnen die Wohnung.*
ÁLT.ALANY felmond-SG3 PRON-PERS.DAT.PL ART-DEF.ACC.FEM lakás
'Felmondják a lakásbérletüket.'
- d. *Ubul wäscht dem Vater das Auto.*
Ubul mos-SG3 ART-DEF.DAT.MASC apa ART-DEF.ACC.NEUTR autó
'Ubul megmossa az apja kocsiját.'
- e. *Ubul hat dem Kind den Teller abgewaschen.*
Ubul AUX-SG3 ART-DEF.DAT.NEUTR gyerek ART-DEF.ACC.MASC tányér elmos-PERF.
'Ubul elmosta a gyerek tányérját.'

Ide tartozhat még a (11) példák közül (11a-c) is, de most nem az igék, hanem a főnevek viselkedése miatt:

- (18) f. *Die Möbel verbrennen ihm.* (=11a.)
ART-DEF.NOM.FEM bútor-PL elég-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
'Elégnek a bútorai.'
- g. *Die Hose zerreißt ihm.* (=11b.)
ART-DEF.NOM.FEM nadrág szakad-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
'Elszakad a nadrágja.'
- h. *Das Glas zerbricht ihm.* (=11c.)
ART-DEF.NOM.NEUTR pohár eltörik-SG3 PRON-PERS.MASC.NEUTR.DAT.SG
'Eltörik a pohára.'

⁸ A hagyományos nyelvtanok, mint Eisenberg (2006: 297) ezt a csoportot pertinenzdatívként tartják nyilván. Vergnaud – Zubizarreta. (1992) is megállapítják, hogy az elidegeníthetetlen főnevek testrészekre, rokonokra egyedi vagyontárgyakat jelölő főnevekre is kiterjeszthetők.

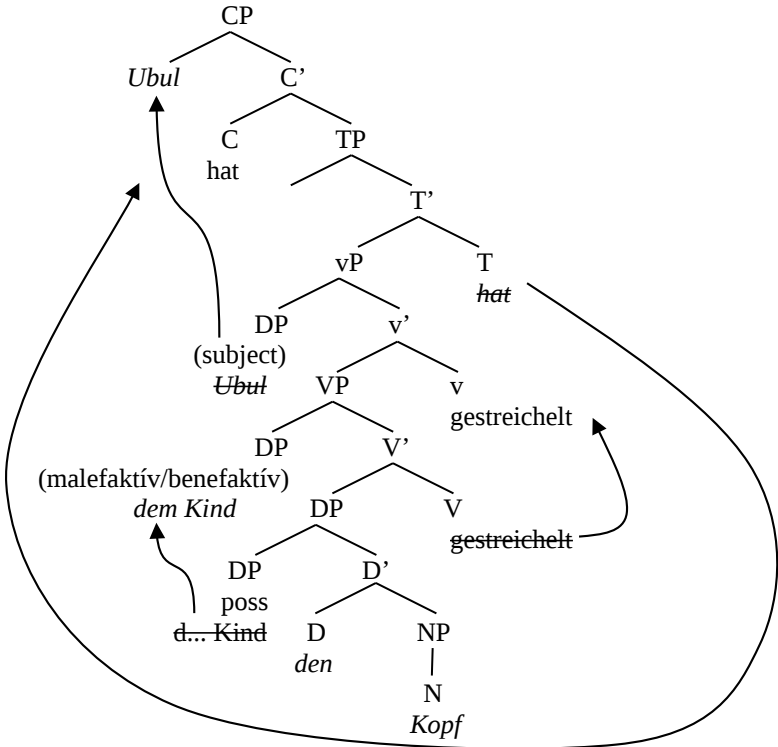
A másik sajátossága ennek a csoportnak az, hogy a birtokot jelölő főnévi csoport mindig határozott, a testrészek esetében egyedi testrészeknél egyes számú, páros testrészeknél többes számú.

Az elidegeníthetetlen birtokot tartalmazó szerkezet tulajdonsága, hogy a szerkezeteknek mind benefaktív, mind malefaktív értelmezése megvalósulhat birtokos olvasat mellett (18a-e).

Ennél a kategóriánál sem alkot az indirekt tárgy és a birtokot jelölő kifejezés egy egységet (Lee-Schoenfeld 2006: 104). Ennek a csoportnak nincs szabad határozós változata, mindig birtokosként értelmeződik a datívuszi összetevő. A szemantikailag megkövetelt birtokos olvasat elérése érdekében a datívuszban álló DP-t mindig a birtokos helyén generáljuk.

Az elidegeníthetetlen birtokot jelölő főnevek esetében az ábránk a (16) ábrával azonos módon néz ki:

- (19) *Ubul hat dem Kind den Kopf gestreichelt.*
 (Ubul megsimogatta a gyerek fejét.) (=18a.)

4. A C) csoport szerkezetei

A C) csoport az A) csoporthoz hasonlító külső birtokos szerkezet, formailag azonban néhol egybeesik egy délnémet belső birtokos szerkezettel.

Lee-Schoenfeld (2006: 105) említi, hogy a határozott névelő kicserélhető a birtokos névmással. Ily módon létrejöhet a következő külső birtokos szerkezet:

- (20) *Ubul hat dem Bürgermeister*
 Ubul AUX-SG3 ART-DEF.DAT.MASC polgármester
das / **sein** **Haus angezündet.**
 ART-DEF.ACC.NEUTR / PRON-POSS.ACC.MASC.SG3 ház felgyújt-PERF.
 ‘Ubul felgyújtotta a polgármester házát.’

Ennél a külső birtokos szerkezetnél is – éppúgy, mint A) és B) csoportnál – kötelező az [+élő] jegy, a hasonló felépítésű belső birtokosnál viszont nem. A birtokos névmás a külső birtokos szerkezet esetében minden személyben használható, míg a bajor adatközlőim szerint a hozzá hasonló belső birtokos szerkezetnél csak a harmadik személyekkel együtt alkalmazható.

Ebben a külső birtokos szerkezetben az előző két csoport részeshatározós szerkezeteihez hasonlóan a datívuszi és akkuzatívuszi összetevők nem alkotnak egy egységet.

- (21) **Dem** **Bürgermeister hat er das/**
 ART-DEF.DAT.MASC polgármester AUX-SG3 PRON-PERS.NOM.MASC.SG ART-DEF.ACC.NEUTR
sein Haus angezündet nicht sein Büro
 PRON-POSS.MASC.SG3 ház felgyújt-PERF, NEG PRON-POSS.MASC.SG3 iroda.
 ‘A polgármester házát, és nem az irodáját gyújtotta fel.’
- (22) ***Dem** **Bürgermeister sein Haus hat**
 ART-DEF.DAT.MASC polgármester PRON-POSS.MASC.SG3 ház AUX-SG3
er angezündet, nicht sein Büro.
 PRON-PERS.NOM.MASC.SG felgyújt-PERF NEG PRON-POSS.MASC.SG3 iroda
 ‘A polgármester házát, és nem az irodáját gyújtotta fel.’

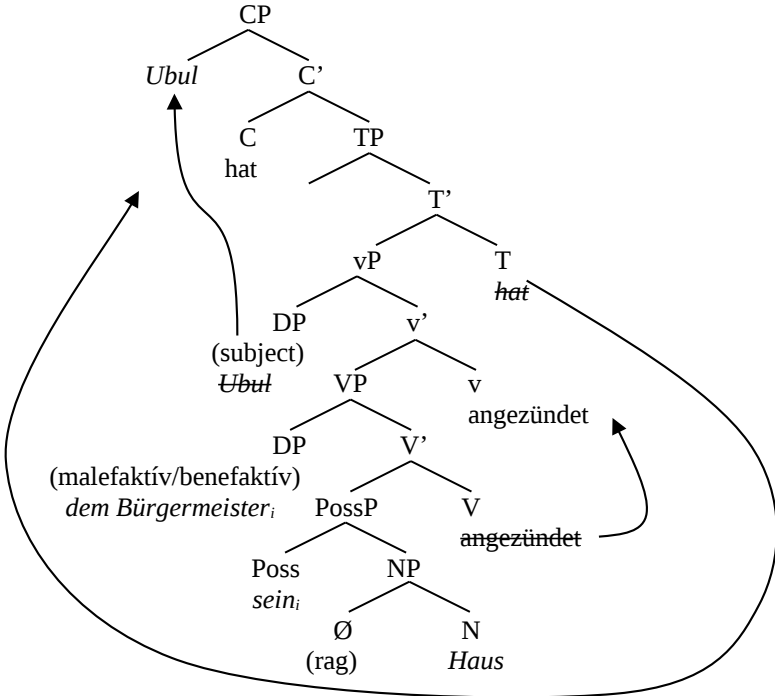
A (22) példa délnémet belső birtokos szerkezetként helyes lenne.⁹

A fenti ábra erre a külső birtokos szerkezetre az alábbiakban módosul:

⁹ A bajor adatközlők a belső birtokos szerkezetben ezeket is helyesnek találták; szerintük alanyi pozícióban is maradhat a mondat elején az egész komplexum:

Dem Bürgermeister seine Frau hat ein Kind gekriegt.
 ART-DEF-DAT-MASC polgármester PRON-POS.-FEM.SG3 feleség AUX-SG3 ART-INDEF.ACC.NEUTR gyermek kap-PERF
 ‘A polgármester feleségének gyermeke született.’

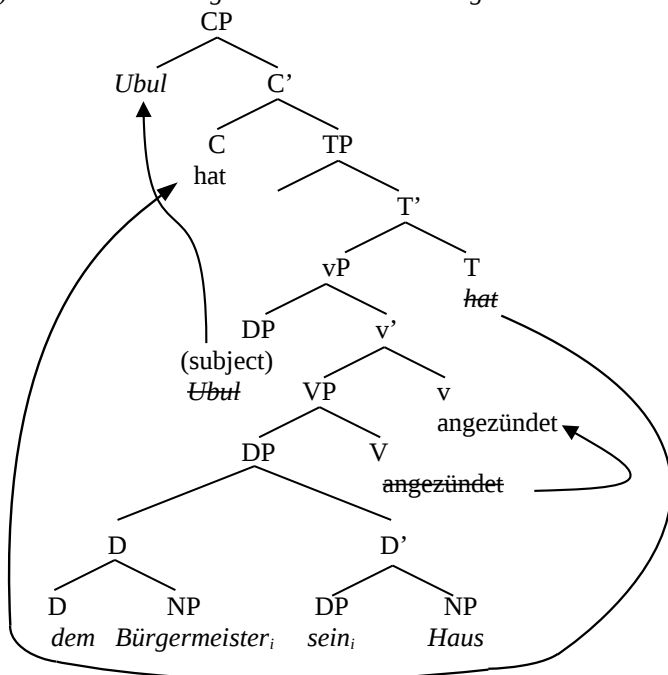
- (23) *Ubul hat dem Bürgermeister sein Haus angezündet.*
 (Ubul felgyújtotta a polgármester házát.)

Mivel a „*dem Bürgermeister*” és a „*sein Haus*” nem alkotnak egy összetevőt, az előbbi szabadon elmozdítható a topik pozíciójába. A birtokos névmás megjelenése miatt nem lehet szó a birtokos helyéről a malefaktív/benefaktív pozícióba való mozgatásról. A birtokos olvasat a *sein* névmás és a részeshatározós főnévi kifejezés koindexálásával, kötés útján jön létre.

A délnémet belső birtokos szerkezet azonban a következőképpen nézne ki:

(24) *Ubul hat dem Bürgermeister sein Haus angezündet.*

Ebben a délnémet belső birtokos szerkezetben a datívusz morfológiai eset a genitívusz egyik morfológiai megvalósulása. Ily módon a *dem Bürgermeister* a datívuszi esetet a birtokszótól kapja (a bajorban nincs genitívusz), a birtokviszony pedig a *sein* névmással való koindexálás révén valósul meg.

Összefoglalás

A németben előforduló datívuszi összetevővel kifejezett birtokszó alkotta főnévi kifejezésen kívüli, úgynevezett külső birtokos szerkezeteket három csoportba osztottam. Az A) csoportba soroltam azokat a szerkezeteket, melyek igéi megengednek érintett (malefaktív/benefaktív) szerepű vonzatot vagy szabad határozót. Megállapítottam, hogy ennél a szerkezetnél a belső birtokos szerkezettel ellentétben az indirekt tárgy (amely kötelező vonzat) vagy a részeshatározó (amely szabad határozó) és a tárgyesetben álló birtokszó nem alkotnak egy egységet. A szerkezetnek kétfajta olvasata is van, egy érintettséget kifejező birtokos értelme-

zés nélküli és egy birtokosi értelmezésű. A birtokosi olvasat csak akkor jön létre, ha az indirekt tárgy [+élő] jegyet visel, és azt a birtokos helyén generáltuk. A szabad határozók esetében a datívuszi összetevőt nem a birtokos helyén generáljuk, hanem mindig a malefaktív/benefaktív pozícióban és a birtokos helyén lévő üres kategóriával koindexáljuk a birtokos olvasat létrejöttéhez. Ezeknél is feltétel az [+élő] jegy.

A B) csoportba olyan szerkezeteket soroltam, ahol a birtokszó elidegeníthetelen birtokot jelöl. A datívuszi összetevőt ennél a csoportnál mindig a birtokos helyén generáljuk, amelynek itt is [+élő] jegyet kell hordoznia. A C) csoport szerkezetei az A) csoporttal rokon szerkezetek, formailag egybeesnek egy délnémet területen használt belső birtokos szerkezettel. Az A) csoporttól abban különbözik, hogy a birtokos helyén generált datívuszi összetevő a *sein* birtokos névmás jelenléte miatt nem mozgatható, hanem a *sein* névmással való koindexálás útján jut esethez.

Dolgozatomban a következő kérdéseket vizsgáltam:

- a) Mi indokolja a kötelező datívuszi vonzattal rendelkező igék esetében a kétfajta, birtokosi és érintettségi olvasatot?

A ditranzitív igéknél fellépő két olvasatot (az érintettség olvasata és a birtokos olvasat) Lee-Schoenfeld (2006: 127) szerkezeti ábrája segítségével vezettem le. A javasolt szerkezetek a következőképpen adtak választ a fenti kérdésekre:

Birtokos olvasat csak akkor jön létre, ha az indirekt tárgy a birtokos helyén generálódik, és innen emelkedik fel az érintettség tematikus szerepének eléréséhez a malefaktív/benefaktív DP-be. Ha eredetileg ez a birtokos hely nem volt betöltve, akkor nem is jön létre a birtokos olvasat, akkor csak a benefaktív/malefaktív olvasat lesz jelen.

Szabad határozók esetén a mozgatható nem lehetséges, ezért itt a malefaktív/benefaktív pozícióban generált datívuszi összetevőt a birtokos helyén egy üres kategóriával koindexáljuk a birtokosi olvasat létrejöttéhez. Ha nem áll fenn a birtokosi olvasat, értelemszerűen a koindexálás sincs jelen. Az elidegeníthetelen birtokot jelölő főnevek esetében viszont a datívuszi összetevőt mindig a birtokos helyén generáljuk, ami az eset megszerzésére a malefaktív/benefaktív pozícióba mozog.

- b) A datívuszi kifejezés az ige vagy a birtokszó vonzata?

A kötelező vonzatok esetében a birtokos helyén generált indirekt tárgy nem kap esetet, ezért kell egy olyan helyre mozognia, ahol ez megtörténhet. A birtokos helyén a birtokszó egy inherensen birtokos tematikus szerepet oszt ki az eset nélküli főnévi kifejezésnek. Az eset eléréséhez csakis a

malefaktív/benefaktív pozícióba mozoghat fel a datívuszi összetevő, ahol az érintett szerep kerül kiosztásra, ily módon az igétől és a birtokszótól egyaránt kap tematikus szerepet.

A szabad határozók esetében a malefaktív/benefaktív tematikus szerepet nem az ige osztja ki. A datívuszi rag maga hordozhat ilyen szerepet. Felmerülhet a kérdés, miért generáljuk a datívuszi összetevőt egy olyan helyen, ahol nem kap esetet. Erre a lehetséges válasz, hogy a mélyszerkezetben csak a tematikus kívánalmakat elégítik ki, esetleg olyan helyen, ahol nincs eset. Ily módon előfordulhat, hogy a datívuszi összetevő olyan helyen generálódik, ahol tematikus szerepet ugyan kap, esetet viszont nem.

c) Miért kötelező a datívuszi összetevő [+élő] jegye?

Az érintettség csak élő személyek esetében lehetséges, ezzel azt is magyarázhatjuk, miért kell élőnek lennie a részes határozónak a birtokos olvasat eléréséhez.

A forrás tematikus szerepet kiosztó igék esetében megjelenhet az érintett pozíció, ha ugyanis a forrás maga [+élő] jegyű, akkor értelmezhető érintettként. A célpont tematikus szerepet kiosztó igék esetében ez nem áll fenn, így ha a birtokos helyén generálnánk is a datívuszi összetevőt, nem lenne hova mozogni. Eset nélkül azonban nem maradhat, a birtokos olvasat nem jön létre.

A forrás és experiens tematikus szerepet kiosztó igék esetében amennyiben [+élő] jegyű a datívuszi összetevő, akkor értelmezhető érintettként (malefaktív/benefaktívként) is. Az érintett lehet birtokos is. Ha a birtokos helyén generált datívuszi összetevő az érintett pozícióba mozog, birtokos olvasatú lesz. A birtokos olvasat a célpont tematikus szerepet kiosztó igéknél nem lehetséges.

A szerkezetből az is következik, hogy mivel a birtokos és a birtok nem alkotnak egy mondattani egységet, nem mozgathatók együtt.

Hivatkozások

- DUDEN 2009. Die Grammatik, Unentbehrlich für richtiges Deutsch 8. überarbeitete Auflage. Bd 4. Hg: Dudenredaktion Dudenverlag München–Leipzig – Zürich S. 816–821, 827, 1212–13
- Eisenberg, Peter 2006. Grundriss der deutschen Grammatik Band 2. 3. durchgesehene Auflage, Hg: J.B. Metzler Stuttgart – Weimar S, 294–99
- Landau, Idan 1999. Possessor raising and the structure of VP. *Lingua* 107: 1–37.
- Lee-Schoenfeld, Vera 2006. *German possessor datives raised and affected*. In *J Comp German Linguist* 9: 101–142
- Rizzi, Luigi 1990. *Relativized Minimality*. Cambridge, MIT Press.
- Vergnaud, Jean-Roger – Zubizarreta, Maria-Luisa 1992. The Definite Determiner and the *Inalienable* Construction in French and in English. *Linguistic Inquiry* 23(4): 595–652 (J.R. Vergnaud and M.L. Zubizarreta)